

ПРАБЛЕМЫ ІНТЭГРАЦЫІ ІНКАРПАРАЦЫІ

у развіці Цэнтральнай
і Усходняй Еўропы
у перыяд ранняга
Новага часу

Матэрыялы міжнароднай
навуковай канферэнцыі,
прысвечанай 440-годдзю
Люблінскай унії

Валадимір Поліщук (*Кіев*)

Урядницкі кланы Волынської землі напередодні Люблінської унії 1569 року

У даному тексті спробуємо висвітліти деякі концептуальныя питання вивчення урядницкіх кланів, як структур управління на руських землях Великого князівства Литовського XVI ст. Даная проблема мае на меті поєднати аспекты соціального управління пізньосередньовічним суспільством та аспекти владних відносин в середині таких структур влади як інститути великорусійських намісників — старост і воевод. Маються на увазі замкові уряди повітових старост Волынської землі. Саме вони виразно демонструють ознаки клановых відносин на руських землях Великого князівства Литовського.

Кланы не були нормативно вираженою соціальною структурою суспільства. Клан — це горизонтальне поєднання родової знаті та привілейованих землевласників. Нормативність кланової організації може ховатися за термінами, які позначають представників знаті, як «урожоних» — тих, що мають владу від народження. Це той ключовий момент, який може служити вихідною точкою для розуміння клановых відносин — влада дається від народження. Тим самим влада і походження ототожнюються. А значить, народження від знатного роду стає автоматичною перепусткою до влади. А та чи інша влада на регалія, уряд, титул тощо, лише факт визнання з боку суспільства права тієї чи іншої особи здійснювати владу. За визначенням, до якога ми звикли, кланові відносини — це пов'язання родинних і службовых зв'язків з метою здійснення влади. Таке визначення в горизонті сучасної свідомості несе в собі негативний зміст, як характеристика буцім-то архаїчного суспільства, проте сімейна тяглість у владі досить широко поширенна і до сьогодні серед цивілізованих країн світу, становлячи невід'ємний механізм трансляції культури. Однак спробуємо

подивитися на клановість в площині історичного часу XVI ст. Важливо дистанціюватися від негативних конотацій, яке несе в собі поняття «клану», як принцип примітивної соціальної організації. Почнемо з того, що визнання за благородним походженням спадкового права власності в пізньому середньовіччі по суті легалізувало клановість, як родове право на владу. Таки чином, клановість — це не зловживання владою в негативістському сучасному розумінні, а соціально визнаний характер владних відносин. Офіційний характер документів, тобто дослівне сприйняття тексту, на нашу думку, викривлено персоналізує владу лише в категоріях верховної влади. З погляду верховної влади, власне від імені монарха, як одноосібного правителя, історична реальність задається ієрархічно. Таке вкрай спрощене сприйняття не дозволяє побачити багаторівневий спектр проявів влади та її різноманітні площини та структури управління. На нашу думку, слід вкрай диференційовано підходити до проявів влади, які зафіксовані в історичних документах на рівні шаблонів. В такому випадку, було би неспівмірно покладатися лише на критику джерел, як на провідний і виключний метод історичного дослідження, не зіпертої на концептуальні положення соціального управління. Йдеться про виокремлення пріоритетів управління, власне різних площин, в яких влада реалізується. Помислити урядницький клан, значить, у першу чергу, виокремити площину, в якій реалізовувалася влада, а по-друге, показати кланові відносини, як механізм соціального управління у світлі того чи іншого пріоритету управління (міфологічного, ідеологічного, територіального, матримоніального, військового). Клановість — це внутрішня мозаїка соціальності того чи іншого суспільства — острівець великого архіпелагу, клітина живого організму. Ми спробуємо наблизитися до розуміння урядницького клану, як механізму соціального управління, який не просто «керував», видаючи нові й нові директиви щодо правил поведінки. Метафорично кажучи, урядницький клан знаходиться в тіні станового суспільства. Це значить, поза прямою мовою джерел, між рядками документів, а саме в символах влади і усному слові, емоціях, моделях поведінки, в несвідомому прояві своєї обраності, в символах і знаках (герби, прапори, сигнети, зброя, одяг), які немов шлейф сповівали знатну людину, оточуючи її ореолом родового міфу і служачи наочним доказом обраності.

Клан складає систему тих відносин, які не потрапляли на сторінки документів і тому не завжди можуть досліджуватися звичним фактографічним шляхом, виписуючи із текстів джерел відповідні цитати. Необхідно залучати інтерпретаційні моделі для роботи з джерелами на новій концептуальній базі. Клановість суспільної організації існувала немов за умовчанням, як дана для всіх очевидність, яку не пот-

рібно називати. Фасад урядницького клана на Волині — це підлеглі велиокнязівського намісника, які здійснювали владу на правах передоручення влади-власності. Уряд — це влада-власність велиокнязівського намісника¹, із якого і виростали кланові відносини. В наданні велиокнязівського уряду на підставі привілею, урядник отримував владу-власність в їх нерозривній єдності. Бояри і зем'яни (рицарі і шляхтичі) об'єднувалися клановими відносинами під патронатом князя-старости, як іхнього сюзерена, господарського урядника і крупного землевласника, який міг надавати землю на умовах васальної служби. Кланові відносини цементувалися також спільними інтересами служби, пов'язаними з виконанням військового обов'язку та замкових повинностей².

Передумови формування урядницьких кланів

На руських землях ВКЛ про передумови формування урядницьких кланів можемо говорити з кінця XV ст., коли усі ключові уряди на Волині, Брацлавщині і Київщині переходятять до рук місцевих князівських і панських родів. Це період трансформації у ВКЛ адміністративної системи: регулярного характеру набуває практика передоручення владних повноважень, коли урядник поступово віддаляється від безпосереднього виконання своїх повноважень, передоручаючи їх своїм заступникам-намісникам. У цей час також утвержується адміністра-

¹ «Уряд» у пізньосередньовічному суспільстві позначав певну форму презентації влади, засновану на привілії верховного володаря, що в сукупності поєднувало *officium* та *beneficium*: *officium* становило службу володарю, натомість *beneficium* складало майнове забезпечення служби («хлібокормління»), тобто долучення до прибутків: Поліщук В. Урядницький клан луцького старости князя Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду 1561–1567 рр.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 8–9. Київ – Нью-Йорк, 2004. С. 266–298.

² Поняття «клієнти» не зовсім підходить для розуміння кланової соціальності, оскільки відображає реалії переважно ранньомодерного часу (на руських землях Речі Посполитої з кінця XVII ст.), власне більш індивідуалізовану, тимчасову і варіативну форму підлегlosti, більшою мірою «відірвану» від сімейних традицій тіла володаря. Перед дослідником постає методологічна проблема називання соціальної номенклатури — «слуг» і «клієнтів». Всеохопне поняття «слуги» в XVI ст. обіймало широке розмаїття зв'язків підлегlosti і залежності від патрона. Так само важко визначається внутрішня диференціація «слуг» князя-старости в межах замкового уряду.

тивна практика поєднання кількох урядів в одних руках. Паралельно цьому відбуваються і зміни у землеволодінні. У Волинській землі у першій третині XVI ст. майже всі землі великої князівського дому у ході роздач опиняються в руках місцевих князівських і панських родів. В цей час утворюється крупне землеволодіння князівських родів Острозьких, Заславських, Чортоприйських, Сангушків, Корецьких, Збаразьких, які складають найвищу регіональну аристократію («княжата головні»). Формування крупного князівського землеволодіння супроводжується обезземеленням дрібного боярства-рицарства, які переходят у васальну залежність від найбільших землевласників. Концентрація землеволодіння та регіональних урядів в руках кількох князівських родів протягом першої половини XVI ст. призводить до творення кланових соціальних відносин, які найбільш рельєфно проявлялися в регіональних урядницьких структурах.

Кінець Середньовіччя

Для історика Центрально-Східної Європи дата 1569 р. є маркером, що позначає не тільки певну подію, але і стає певним вододілом, який розділяє час «до» і «після» — явища минулого і майбутнього. Так, 1569 р. — це рубіж, який символізував завершення одних історичних процесів і давав старт новим історичним віянням модерного часу. Десятиліття на передодні Люблінської унії можна сприймати як унікальний час, коли явища минулого і майбутнього можна було побачити одномоментно, як присутні в нерозривній площині подій. Хронологічний проміжок «на передодні» вбирає у себе такі доленосні події, які власне і підготували укладання Люблінської унії. Мається на увазі початок Лівонської війни (в 1558 р.), проведення судово-адміністративних реформ 1564–1566 рр., прийняття Другого Литовського Статуту 1566 р. і запровадження повного шляхетського права за зразком Корони Польської, а також відречення Жигімонтом Августом від спадкових прав на ВКЛ.

В українській історіографії побутує думка про те, що 1569 р. становить рубіж, який розділяє Середньовіччя і Новий час на землях Русі (маються на увазі сучасні українські і білоруські землі)³. Варто уточнити цей період, маючи на увазі символічний характер хронологічних відрізків, якими історик видобуває значення подій. «Вихід» із Середньовіччя руських земель символічно можна ототожнити (за юридичними критеріями відбору) із запровадженням Другого Статуту ВКЛ

³ Лисяк-Рудницький І. Феодалізм // Його ж. Історичні есе. Т. 1. Київ, 1994. С. 50.

1566 р., який надавав шляхті виключну політичну владу — право обирати монарха, та шляхетське самоврядування (судочинство та повітові сеймики). Саме з цієї позиції докорінної соціально-політичної зміни, на нашу думку, слід підходити до розгляду кланових структур господарських урядників Волині, розглядаючи їх з точки зору пізньосередньовічних механізмів соціального управління, які доживали своє останнього часу, поступаючись структурам шляхетського самоврядування.

Реформи судово-адміністративного устрою у ВКЛ 1564–1566 рр. стоять у прямому зв'язку з Лівонською війною та підготовкою до Люблінської унії. Реформи спрямовувалися на формування політичного народу-шляхти за зразком Корони Польської, а значить, передусім на нівеліацію влади родової аристократії — спадкових володарів Русі. У цьому, крім інших причин, і полягали віяння Нового часу на руських землях. З утворенням Речі Посполитої змінювався устрій держави, який згідно з духом Нового часу поривав з політичними канонами середньовічних християнських держав. Відтак і запровадження шляхетських урядів самоврядування — повітових сейміків, земських і підкоморських судів — по-новому переформатувало кланові механізми соціальності, сформовані в межах регіональних господарських урядів.

У чому проявлялася пізньосередньовічна риса кланових структур на руських землях ВКЛ?

Соціальна ієрархія панівної верстви на руських землях загалом збігалася з ієрархією панівної верстви у Західній і Центральній Європі. На руських землях хіба що не існувало такої розвиненої титулатури, проте ми спокійно можемо знайти у ВКЛ аналоги титулам міністеріалів, рицарів, баронів, графів і герцогів. У XV – першій половині XVI ст. у ВКЛ титулу «князя» відповідав титул «герцога», титулу «барона» титул «пана хоруговного», титулу «рицаря» титул «боярина», назив «міністеріала» — назва «слуги». На руських землях ВКЛ ми бачимо п'ятьирівневу соціальну ієрархію панівної верстви: 1) князі, 2) пани (хоруговні), 3) зем'яни (бояри-шляхта), 4) господарські бояри, 5) васальні (князівські і панські) бояри. Пізньосередньовічна риса кланових структур на руських землях (Волинь) передусім полягала у тому, що князь-староста міг надавати землю на умовах служби для формування службового складу свого замкового уряду або залучати власних слуг.

У повній мірі ця ієрархічна строкатість простежується в структурі замкових урядів господарських намісників — волинських старост —

князів Острозького, Корецького, Збаразького, які напередодні Любінської унії посідали три головних господарських замки на Волині — у Володимири, Луцьку і Кременці. Таким чином, уряднишкій клан являв собою механізм влади, який об'єднував усі прошарки тогочасного суспільства — від князя до замкового слуги — врядового вижа і підданих селян, які виконували тяглі повинності на господарський замок. Це добре простежується за матеріалами луцьких замкових книг, починаючи з 1560 р., коли луцький замковий уряд посів князь Богуш Федорович Корецький (бл. 1510–1576)⁴.

Постать волинського князя

Уряднишкій клан цілком може сприйматися як тіло володаря (окрім регіонального урядника), в якому ієрархічні відносини на рівні пан-слуга не обов'язково сприймалися в категоріях нормативної соціальної ієрархії підданих великого князя литовського. Уявлення про уряднишкій клан як тіло володаря спирається на сприйняття постаті князя на руських землях ВКЛ. Наразі достатньо послатися на праці проф. Наталі Яковенко, в яких вельми рельєфно висвітлена проблематика князівського авторитету та їхня провідна роль у тогочасному суспільстві руських земель. Наталя Яковенко визнає за князями ірраціонально виділене місце в ієрархії українського суспільства⁵. Волинські княжі роди не тільки забезпечували тяглість українського (руського) народу з часів Київської Русі, але й символізували ідею політичної незалежності (в тодішньому розумінні)⁶. Для розуміння особливості кланових структур старостинських урядів волинських князів важливо відмітити, що за середньовічними канонами державотворення князі, як родова аристократія, мають владу від Бога, а не від володаря, як рицарі-бояри. Наталя Яковенко зазначає, що «авторитет князівського імені випливав з поняття легітимності влади, в християнській традиції зіпертій на висліві апостола Павла: «Вся влада від Бога»⁷. Особу князя і найвище право, носієм якого вінуважався вже в силу народження, сприймали як наслідок Божого промислу, незаперечний абсолют⁸.

⁴ Поліщук В. Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510–1576) // Київська старовина. 2001. № 3. С. 56–72.

⁵ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Видання друге, переглянуте і відправлене. Київ, 2008. С. 79.

⁶ Там само. С. 84–85.

⁷ Там само. С. 80.

⁸ Там само.

Крім того, князі володіли своїми отчинами «со всім правом и панством» (*jus ducale*) зі статусом екстериторіальності, не підлягаючи місцевій адміністрації⁹. Сприйняття князя на Волині в XVI ст., як володаря від народження, цілком вкладалося в канони побудови середньовічних християнських держав. Влада князя, обумовлена божественным промислом, в свідомості підданих створювала своєрідну харизму, що й тягло за собою «візнання за князями ірраціонально виділеного місця в ієрархії руського суспільства»¹⁰. У XVI ст. так само усвідомлювалось родове право — спадкоємність княжих родів Рюриковичів і Гедиміновичів із панівною династією Київської Русі, що утверджувало право на історичну окремішність¹¹.

Піетет перед князем та візнання його харизми ставали тим джерелом влади, яке визначало формування кланових відносин при організації замкових урядів на Волині.

Стабільність влади князя-старости, як господарського урядника, забезпечувалась, зокрема, наступними чинниками:

- пожиттєвим триманням господарського уряду;
- поєднанням кількох урядів в одних руках;
- правом призначати своїх замкових урядників і надавати їм землю на умовах служби;
- участю старости у засіданнях вального сейму ВКЛ від імені Волинської землі;
- верховенством князя-старости в зібраних місцевих «земських» сеймів Волинської землі (поряд з маршалком Волинської землі);
- організацією оборони руських земель від нападів татар (спільно з маршалком Волинської землі).

Замковий уряд

Про кланові риси функціонування замкового уряду ми можемо вести мову у першу чергу на підставі зв'язків спорідненості. За приклад візьмемо центральний старостинський уряд Волинської землі — Луцьке старство, яке в 1560–1576 рр. тримав князь Богуш Корецький, староста луцький, брашлавський і вінницький. Детально персональний склад луцького замкового уряду 1560–1567 рр. було розглянуто нами у попередній роботі¹². Серед луцьких замкових

⁹ Там само. С. 65.

¹⁰ Там само. С. 79.

¹¹ Там само. С. 84.

¹² Поліщук В. Уряднишкій клан... С. 266–298.

урядників (підстарост і писарів), які змінювали один одного на уряді кожні півтора-два роки, ми бачимо спочатку вихідців з Брашлавщини, де старостував князь Корецький (Борис Сова, Василь Дешковський). У присяжному списку брашлавсько-вінницької шляхти на вірність Короні 1569 р. Василь Дешковський присягав у Брашлавському замку разом з братом Олехном як шляхтич Вінницького повіту¹³. Але невдовзі замкові уряди та служби переходять до представників поважних волинських родів — Русинів Берестецьких, Хребтовичів Богурина-Хом'яків Смордовських, Джусів. Очевидно, що сімейний підхід бачиться в кадровому підборі замкових урядників. Вивчення матримоніальних зв'язків між замковими урядниками луцького старости князя Богуша Корецького виявляє породичання між деякими цими родинами в тісному колі повітової шляхти, що замикало циркуляцію земель в межах регіональної корпорації привілейованих землевласників.

Особливо на замковому уряді прислужилися князю Богушу Корецькому родини Хребтовичів Богурина-Хом'яків Смордовських, Русинів Берестецьких та Смордовських. Так, за вступними протоколами присутності на уряді в 1560-х рр. бачимо братів Андрія Івановича (підстароста) та Федора Івановича Русинів (писар), пізніше службником князя-старости стає син Федора Русина Петро¹⁴, а його брат Сасин стає луцьким гродським писарем¹⁵. Перший луцький підстароста князя Богуша Корецького Борис Сова (помилкове написання — «Савароський») одружується на Анастасії Іванівни Хребтовичівни Богурина-Хом'яків¹⁶. Шлюб Бориса Сова (на час 1 липня 1566 р. Сова уже був одружений¹⁷) закономірно вписував його у кланову мережу князя Богуша Корецького.

¹³ Документи Брашлавського воєводства 1566–1606 років / Упор. М. Крикун, О. Пілдубняк. Львів, 2008. С. 158.

¹⁴ Ворончук І. О. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ, 2009. С. 67, 272, 285, 286.

¹⁵ Там само. С. 58, 67, 285, 290.

¹⁶ Там само. С. 158, 297.

¹⁷ ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 216 зв. Опис грабунку: «И так же дей светлицы две с коморами верхнimi, в которыхъ дей было все сховане панеи матки нашое (Любки Джусянки – В.П.) и сестръ наших и теж зятя нашего пана Бориса Ивановича Сова, то ест гроши готовые, золото, серебро, перла, шаты, убери паненские, цинъ, меды, зброя наша (...) и теж скрыня з листы с привилями нашими на все имена наши отчизные и материсты и зятя нашего пна Соловиными (...) и вся маєтность наша дочиста на корен погорела».

Після урядування на луцькому замку, Борис Сова так само від князя Богуша Корецького стає підстаростою у Вінницькому замку, де його урядування простежується в 1569–1577 рр.¹⁸

Відомі нам луцькі замкові урядники, як його «слуги», фігурують у заповіті князя від 1576 р. в ролі особливо наближених до князя осіб¹⁹. Це, зокрема, Борис Іванович Сова — луцький підстароста в 1560–1563 рр., Григорій Данилевич — луцький гродський суддя, Семен Іванович Хребтович Богурина-Хом'яків — луцький гродський писар. Так, Борис Сова разом з Григорієм Данилевичем у тестаменті призначаються охоронцями княжої скарбниці до повноліття княжича Юхима: «*А гроши готовые, золото, серебро, и вси речи рухомые (...) в захованю слуг моих*»; вони ж мають контролювати поточні прибутиki з маєтків: «*слуги мои вси пенязи* (з маєтків і оренд. — В.П.) *в замку моемъ Корецкомъ ховати мають*»²⁰.

В контексті реформування судової системи, зокрема запровадження у Луцькому повіті земського суду, привертає увагу фігура волинського шляхтича Гаврила Васильовича Бокія Печихвостського (†1577)²¹. Він був луцьким повітовим суддею з 1559 по 1565 р.²², коли, власне, посів уряд судді новоутвореного Луцького земського суду. Важливо відмітити, що Бокій не належав до давнього волинського зем'янства. Рід Бокіїв походив зі Смоленщини і осів на Волині лише на межі XV–XVI ст., в ході напливу рицарського елементу після прилучення території

¹⁸ Документи Брашлавського воєводства... С. 24, 157.

¹⁹ АЮЗР. Т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / Под ред. Н. Д. Иванишева. Киев, 1859. С. 105.

²⁰ Там само.

²¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта... С. 208–209, 267; Ворончук І. О. Родоводи волинської шляхти... С. 190; Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. Харків, 2008. С. 14 (печатки Гаврила Васильовича Бокія Печихвостського 1559 р., 1570 р.).

²² ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 85 зв. Луцьк, 16.12.1559. Засідання («рок») замкового суду. «Выпис с книг замку господарского луцкого Василя Михайловича Семашка, Гаврила Васильевича Бокия [Печихвостского], судей повету луцкого»; Ті ж самі судді: ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 136. Б.м., 08.10.1560. Засідання («рок») луцького замкового суду; Лист Жигімента Августа о призначенні судового року у межовому спорі між братами Рудецькими та Щасним Гесинським. Лист адресовано: «Князю Матфею [Васильевичу] Четвертенському а суди луцькому Гаврилу Бокею», як комісарським суддям: ЦДІАУК. Ф. 220. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 1. Б.м., 18.07.1560.

торій ВКЛ до Московської держави²³. Васько Іванович Бокій — батько луцького судді — отримав маєток Печихвости на Волині ще за панування великого князя Олександра (1492–1506)²⁴.

Дореформені (до 1565 р.) повітові судді, які на з'явилися на Волині в 1554 р., не входили до складу замкового уряду. Старостою вони прямо не призначалися на відміну від замкових урядників. Повітові судді, як інститут були запізнілою реалізацією однієї із норм Першого Статуту ВКЛ 1529 р. (р. VI, арт. 3) і являли собою прототип земського суду, який згідно з судово-адміністративною реформою з'явився у ВКЛ в 1565 р. У тодішньому розумінні повітові судді чітко відмежувалися від замкових урядників при їх називанні у текстах документах: «паны суды земские и вряд замковый»²⁵.

Добре відома позиція Гаврила Бокія, як прибічника унії серед волинських зем'ян. Він був одним із учасників посольства з військового табору з-під Вітебська (військового сейму) до Жигимонта Августа для вручення йому відомого проунійної петиції, в якій тезисне обґрутувалися ідеї «шляхетської демократії» та еманципація з-під влади магнатів-«панів» (читай: урядницьких кланів)²⁶. Гаврило Бокій відзначився особливою активністю в ході засідань Люблінського сейму 1569 р., за що від поляків отримав прозвисько «Хроніка», очевидно, з причини його широкої ерудиції²⁷. Він агітував за приєдання до Корони Київщини та Брашлавщини. Без сумніву він був ерудованою людиною, адже за своїм посадовим обов'язком мав знати тексти Литовських Статутів, а значить добре розумітися на шляхетських правах. Андрей Янушкевич зазначає, що «політичне значення цієї людини так і не вийшло за регіональний рівень»²⁸. Кароль Мазур не дає однозначної відповіді на питання, чи інтереси представляв Гаврило Бокій: власні чи чиєсь пропольські, обережно припускаючи услід за Наталею Яковенко його клієнтарний зв'язок з князем Богушем Корецьким²⁹. На нашу думку, простежується певне дис-

²³ Яковенко Н. М. Українська шляхта... С. 267.

²⁴ LM. Кн. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995. P. 197 (№ 209 – підтвердний привілей Жигимонта I від 27 квітня 1507 р.).

²⁵ ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 124 зв.

²⁶ Янушкевич А. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг. Мінск, 2007. С. 291, 296.

²⁷ Там само. С. 296; АЛРГ. Т. II. М., 1897. С. 177; АСД. Т. 7. Вильна, 1870. С. 44.

²⁸ Янушкевич А. Вялікае Княства Літоўскае... С. 296.

²⁹ Mazur K. Szlachta wołyńska wobec unii Jagiellońskiej w dobie sejmu Lubelskiego 1569 r. // Przegląd Historyczny. 2004. Т. XCV. Z. 1. S. 50.

танціювання Гаврила Бокія в кланових відносинах (щодо князя Корецького) та його самостійна соціально-політична позиція. Це може також пояснюватися неволинським походженням роду, який не мав тісного породичання серед волинського зем'янства. Крім суддівських справ у Луцьку та регулярної участі у публічно-правових процедурах, простежується і його активна сеймова діяльність, що свідчило про його високий авторитет серед волинської шляхти і значний рівень довіри. Від імені Волинської землі він брав активну участь у вальних сеймах Великого князівства Литовського³⁰, а після 1569 р. і сеймах Речі Посполитої: як волинський посол був присутній на коронаційному сеймі 1575–1576 рр.³¹. З огляду на його яскраво виражену проунійну позицію, можна припустити, що він не підтримав петиції волинян, яку нешодавно опублікував Кароль Мазур³². Звідси можна зробити висновок, що його соціально-політична позиція навряд чи збігалася з позицією князя-старости Богуша Корецького, а значить і урядницького клану, і тим самим дистанціювалася від клієнтарних пов'язань.

Петиція волинських землевласників до короля від 29 березня 1569 р. (лист до волинян дійшов 16 березня 1569 р.) була їхнєю реакцією на універсал Жигимонта Августа від 8 березня 1569 р.³³ Волиняни, йдучи за тактикою литовських магнатів, передусім Радивилів, не хотіли їхати до Любліна і присягати на вірність Короні Польській окремо від іншої литовсько-руської шляхти, погоджуючися на спільній сейм щодо унії з поляками на кордоні держав. Ця петиція

³⁰ На великому вальному сеймі ВКЛ 8 січня 1566 р. подавав прохання від імені шляхти Волинської землі: Документы Московского архива Министерства юстиции. Т. I. М., 1897. С. 177.

³¹ Mazur K. W strone integracji z Koroną. Sejmiki Wołyńia i Ukrainy w latach 1569–1648. Warszawa, 2006. S. 54.

³² Mazur K. Szlachta wołyńska wobec unii... S. 41; Mazur K. Nieznana petycja szlachty wołyńskiej do krola w dobie sejmu Lubelskiego 1569 r. // Соціум. Альманах соціальної історії. 2003. Вип. 2. С. 41–56.

³³ Універсал короля був звернений до князів, панів і зем'ян Волинської землі з вимогою інкорпорації до Корони Польської. Універсал закликав волинян прибути на сейм з метою складання присяги на вірність королю і Короні. Неслухняним король загрожував відібраним маєтків та урядів. До універсалу долучалися мандати до кожного з земських урядників осібно. До головних княжат надсилалися окремі листи – до князів Сангушків, Сангушків-Коширських, Чорторийських, Збаразьких, Вишневецьких (литовський звичай виклику на вальний сейм родової знаті, яка не входила до числа панів радників: Mazur K. Szlachta wołyńska wobec unii... S. 41–42).

не має особистих підписів, крім імен трьох послів, які мали доставити лист Жигімонту Августу на сейм. Авторство петиції колективне: «наймнейшиe слуги и верные подданые: воевода, князи и панета, старосты, врадницы и все рыцерство земли Волынской»³⁴. По суті бачимо неявне рішення волинського земського сейму за мовчазної підтримки урядницьких кланів, які формували колективну волю привілейованих землевласників.

Не тільки для урядницького клану князя Богуша Корецького, але й для господарських і земських урядників Волині (Сербіни, Гулевичі, Семашки, Гостські, Кірдеї-Мильські, Чапличі, Козинські) була характерна крім активної участі у публічно-правовій сфері, також і тісне породичання між собою. Породичання, як розподіл влади, створювало набагато тісніший зв'язок, ніж його фіксують судові і нотаріальні документи. Звідси клан мислиться набагато ширше, ніж однобічна клієнтарно-патрональна залежність і доступ до урядів. Це, передусім, тісне породичання і створення родинних союзів з досить замкненого кола «братьїв» і «приятелів», як привілейованих землевласників, готових прийти на допомогу і захищати спільні інтереси.

На передодні Люблінської унії урядницький клан на Волині і в цілому — руських землях ВКЛ — це соціальна структура, яка існує за умовчанням і яку можна сприймати в горизонті структур повсякденності. Кланова структура вибудовувалася згори, виходячи зі специфіки місцевого князівського землеволодіння та родової тягlostі влади, яка спиралася на усталені форми служби рицарів-бояр та підданих-селян. Фрагментарно збережені джерела дають вкрай мозаїчну картину фактів, які лише непрямо свідчать про кланову організацію управлінських структур. Лівонська війна, судово-адміністративні реформи 1564—1566 рр. та запровадження Другого Литовського Статуту змінили обставини, які підживлювали існування кланів на структурному і ціннісному рівнях. Це і був розрив часу, власне, кінець Середньовіччя і перехід до Нового часу на руських землях ВКЛ, що можна побачити у переформатуванні регіональних урядницьких структур та формально-му урівнянні усіх привілейованих верств (князів, панів та зем'ян (бояри-шляхти), крім господарських та васальних бояр) в єдиному шляхетському стані.

Таблиця 1.

**Урядники Луцького замкового уряду
за старостування князя Богуша Федоровича Корецького
в 1560—1569 рр. (до Люблінської унії)**

Імена урядників Луцького замкового уряду	Уряд/служба (час посадання)*	Родинні зв'язки**	Чисельність слуг-вихів
князь Богуш Федорович Корецький	Староста: бл. 31.11.1560 — † 19.08.1576. Джерела: спр. 1–8.	Дружина у першому шлюбі — дочка луцького старости князя Андрія Михайловича Сангушковича Кошицького, у другому шлюбі дружина Марія Василівна Чапличівна Шпановська, с. 27–30.	24 (до 30.12.1567)
князь Матвій Васильович Четвертинський († 14–16.05.1562)	Справця староства: 10.10.1559; 29.05.1561; 22.01; 27.01— 05.03.1562. Джерела: спр. 1, арк. 72 зв.; спр. 3, арк. 115 зв.; спр. 4, арк. 24 зв., 27–50; 84 зв.	Дружина Марухна Гнівошівна Єловицька, с. 222.	5
Загоров- ський Петро Богданович, господарський маршалок	Справця староства: 5.09.1562. Джерела: спр. 4, арк. 182 зв., 183 зв.	Син Уляни Юріївни Бранської. У першому шлюбі чоловік кн. Олени Головчинської, у другому — кн. Федорі Федорівні Сангушківні, с. 230	2
Сова Борис Іва- нович (помил- кове написання: «Савароський»)	Підстароста: 11.1560— 15.09.1563 Джерела: Спр. 3, арк. 1; спр. 5, арк. 154 Підстароста він- ницького гродського суду: не пізніше 1569—1577 рр. Джерело: Документи Брацлавського во- єводства, с. 24.	Третій чоловік Анастасії Іванівни Хребтовичівні Богуринської, с. 158, 297	27–28
Русин Бересте- цький Андрій Іванович	Справця староства: 7.07—5.08.1562. Під- староста: номінація	Чоловік Анастасії Н., рідний брат Федора, Якова (Яцька),	5–7 — як справці; 56–59 — як

³⁴ Mazur K. Nieznana petycja... C. 54.

Продовження табл.

	1.08.1563; 6.10.1563 – 29.11.1565; 28.02.1566 – 24.01.1567. Джерела: Спр. 4, арк. 140 – 162 зв. Номінація: спр. 5, арк. 123 зв.; спр. 7, арк. 406; спр. 8, арк. 55; спр. 9, арк. 32.	Анастасії, двох невідомих на ім'я сестер, с. 54, 71, 75, 138, 151, 152, 284.	підстарости
Хом'як Смордовський Петро Іванович	Підстароста: 1.12.1565 – 26.02.1566; 28.01.1567 – 1570. Джерела: Спр. 7, арк. 410 зв., спр. 8, арк. 54; спр. 9, арк. 34	У першому шлюбі чоловік Орини N., у другому — Марії Романівни Гойської (Госткі), с. 29, 144, 156, 199, 295.	30 – 34 (до 30.12.1567)
Дешковський Василь Васильович	Писар: зг. 13.06.1561 – 21.03.1562. Джерела: спр. 3, арк. 128, спр. 4, арк. 55 зв.	???	2
Хребтович Богуринський Іван Іванович	Писар: 29.03.1562 – 1.08.1563. Джерела: спр. 4, арк. 59 зв., спр. 5, арк. 123.	Син Івана Богдановича Х.Б. та Любки Джусянки. У першому шлюбі чоловік N.N., у другому — чоловік Полонії Олександровни Сасинівни Количинської, с. 297, 298.	12 – 13
Хом'як Смордовський Гурин Маскович	Писар: 1.08.1563 – до 4.01.1564. Джерела: Номінація: спр. 5, арк. 123.	Син Маска Івановича Хом'яка та Марії Томківни Посьяговецької, рідний брат Федора, с. 295.	—
Русин Берестецький Федір Іванович	Писар: 6.01.1564 – 11.1570. Джерела: Номінація: Спр. 5, арк. 172; спр. 12, арк. 443.	У першому шлюбі чоловік N.N., у другому — чоловік Марії Романівни Білостоцької, рідний брат Андрія, Якова (Яцька), Анастасії, двох невідомих на ім'я сестер, с. 37, 75, 151, 182, 284, 285.	7 (до 31.12.1566)
Красовський Войтех	Ворітний: зг. 1.04.1561 – між 25.06 та 4.07.1567. Джерела: Спр. 3, арк. 82 зв., Спр. 9, арк. 279 зв., 289.	???	22 – 25

Продовження табл.

Костевич Василь	Ворітний: перш зг. 4.07.1567. Джерела: Спр. 9, арк. 289.	???	—
Трушович Григорій (Гришко)	Дяк (підписок): зг. 4.05.; 26.06; 2.07.1565; 2.04.1567. Джерела: Спр. 7, арк. 87 зв., 172 зв., 177 зв. Спр. 9, арк. 139.	???	—

* — Джерела посилання на: ЦДІАУК. Ф. 25. Оп. 1.

** — Інформація за: Ворончук І. О. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. Київ, 2009.

СКАРАЧЭННІ

ADR	Archiwum domu Radziwiłłów
ADS	Archiwum Domu Sapiehów
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnego w Warszawie
APK	Archiwum Państwowe w Krakowie
AR	Archiwum Radziwiłłów
ASK	Archiwum Skarbu Koronnego
AT	Acta Tomiciana
BCzart.	Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie
BJ	Biblioteka Jagiellońska
BKórn.	Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku
BN	Biblioteka Narodowa w Warszawie
BOS	Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
BOZ	Biblioteka Ordynacji Zamoyskich
BPAU-PAN	Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
BRacz.	Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego w Poznaniu
DOZA	Deutschordens Zentralarchiv, Wien
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin
LM	Lietuvos Metrika
LMAB	Lietuvos moksłų akademijos bibliotekos, rankraščių skyrius
LVIA	Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LVVA	Latvijas Valsts vēstures arhīvs
PSB	Polski Słownik Biograficzny
SRS	Svenska Riksarkivet Stockholm
TN	Teki Naruszewicza
VAPK	Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1551–1557). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten / Bearb. von St. Hartmann. Köln – Weimar – Wien, 2005. (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz. Bd. 57)

VL

Volumina Legum

VUB

Vilniaus universiteto bibliotekos, rankraščių skyrius

АВПРИ

Архив внешней политики Российской империи

АЗР

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией.

АЛРГ

Акты Литовско-Русского государства

АСД

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной России, издаваемый при управлении Виленского учебного округа

АЮЗР

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией.

ВКЛЭ

Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя

ЖМНП

Журнал Министерства народного просвещения

ЛНБ

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів

НГАБ

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску

ПИВЕ

Памятники истории Восточной Европы

ПСРЛ

Полное собрание русских летописей

РГАДА

Российский государственный архив древних актов

РИО

Сборник императорского Русского исторического общества

РНБ

Российская национальная библиотека, отдел рукописей.

ЦДІАУК

Центральний державний історичний архів України у м. Києві

Навуковае выданне

**Праблемы інтэграцыі і інкарпарацыі
ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы
ў перыяд ранняга Новага часу**

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай 440-годдзю Люблінскай уні

(Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г.)

Рэдактар А. М. Янушкевіч
Камп'ютэрны дызайн, вёрстка В. Я. Кудрашоў
Карэктар Н. В. Трафімчык

Падпісана да друку 04.10.2010. Фармат 60x90 1/16.
Папера афсетная. Гарнітура Newton. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 25,4. Улік. выд. арк. 32,0.
Наклад 300 экз. Заказ 347.

Выдавецтва ААТ «БІП-С Плюс».
ЛІ № 02330/0552807 от 29.01.2010 г.
220004, г. Мінск, вул. Караваля, 3

Паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
ЛП № 02330/0150444 ад 19.12.2008.
Вул. Ціміразева, 9, 220004, Мінск.

INTEGRATION
AND INCORPORATION
in the Early Modern
Central and Eastern Europe

* * *

Proceedings of the international conference,
devoted to 440th anniversary of the Union of Lublin

(Minsk, 15–17 October 2009)

Minsk
«BIP-S PLUS»
2010

ПРАБЛЕМЫ
ІНТЭГРАЦЫІ і ІНКАРПАРАЦЫІ
ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы
ў перыяд ранняга Новага часу

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі,
прысвечанай 440-годдзю Люблінскай унії

Аляксандар Ф. (Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г.)

Мінск
«БІП-С ПЛЮС»
2010

Навуковыя рэдактары:

доктар юрышчыных навук, прафесар С. Ф. Сокал,
кандыдат гісторычных навук, дацэнт А. М. Янушкевіч

Матэрыялы выдадзены ў рамках выканання навуковага задання 02 «Эканамічнае, сацыяльнае, палітычнае, этнакансесійнае і культурнае развіццё беларускіх зямель у IX–XVIII стст.» Дзяржаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў на 2006–2010 гады «Гісторыя беларускай нацыі, дзяржаўнасці і культуры» (ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА) (кіраўнік – доктар гісторычных навук, прафесар А. А. Каваленя)

Проблемы інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу : Матэрыялы міжнар. навук. канферэнцыі (Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г.) / Навук. рэд. С.Ф.Сокал, А.М.Янушкевіч. – Мінск : БІП-С ПЛЮС, 2010. – 440 с.

ISBN 978-985-523-094-7

У зборніку дакладаў, прачытаных на міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 440-годдзю заключэння Люблінскай уніі, змешчаны навуковыя працы вучоных з Беларусі, Польшчы, Літвы, Украіны, Расіі і Вялікабрытаніі. Яны прысвечаны разнастайным проблемам інтэграцыйных і інкарпарацыйных працэсаў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ў перыяд ранняга Новага часу (XVI–XVIII стст.).

Для навукоўцаў, выкладчыкаў, студэнтаў, усіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі і суседніх краін, міждзяржаўнымі адносінамі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе.

ЗМЕСТ

Прадмова.....	8
Віктар Цемушаў	
Шляхі і сродкі далучэння тэрыторый да Вялікага княства Маскоўскага падчас войнаў з ВКЛ у канцы XV – першай трэці XVI ст.	11
Алексей Лобин	
К вопросу о составе и численности польско-литовской армии в битве под Оршой 1514 г.	18
Tomasz Kempa	
Konflikty w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku (do 1569 roku) a kwestia unii polsko-litewskiej.	42
Валодимир Поліщук	
Урядніцкія кланы Волынськай землі наперадодні Люблінскай уніі 1569 року	59
Marek Ferenc	
Polska i Polacy w korespondencji Radziwiłłów do 1569 roku	74
Алег Дзярніковіч	
«Прускі» сценарый для Інфлянтаў: да пытання выкарыстання кэтэгорый «інтэграцыя» і «інкарпарацыя» ў дачыненні да XVI ст.	86
Almut Bues	
Włączenie Księstwa Kurlandii i Semigalii do Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w czasach Unii Lubelskiej	94
Александр Філюшкин	
Планы Пруссии, Польского королевства и Великого княжества Литовского по присоединению Ливонии накануне Ливонской войны: интеграция, инкорпорация или аннексия?	106
Аляксей Шаланда	
«Гербавыя войны» паміж Польскім каралеўствам і Вялікім княствам Літоўскім у кантэксле інтэграцыйных працэсаў (другая палова XVI ст.)	117
Олег Однороженко	
Руська родова геральдика наперадодні та після Люблінскай уніі: до питання генезы річпосполитськай геральдики	135
Дарюс Вилимас	
К вопросу о характеристику государственного строя ВКЛ после Люблинской унии: демократия <i>versus</i> олигархия	149

Robert I. Frost

Ograniczenia władzy dynastycznej. Rzeczpospolita polsko-litewska,
Szwecja a problem monarchii złożonej w epoce Wazów (1562–1668) 155

Альбіна Семяничук

Польска-літоўскія ўніі: пачаткі гісторыяграфічнай традыцыі 174

Henryk Litwin

Kijowszczyzna, Wołyń i Bracławszczyzna w 1569 roku. Między unią
a inkorporacją. 186

Andrzej Rachuba

Litwini wobec integracji we wspólnej Rzeczypospolitej 204

Генадзь Сагановіч

Люблінскі акт 1569 г. у паствулатах шляхецкіх соймікаў ВКЛ
XVII ст. 220

Andrzej B. Zakrzewski

Między Unią Lubelską a Zaręczeniem Wzajemnym Obojga Narodów –
przemiany pozycji Wielkiego Księstwa Litewskiego w Rzeczypospolitej. 233

Петро Кулаковский

Люблиńska уния 1569 г. и эволюция правовой системы украин-
ских воеводств Речи Посполитой 246

Henryk Lulewicz

Projekt unii Rzeczypospolitej z Moskwą podczas trzeciego bezkrólewiecia
(1586–1587). 260

Уладзімір Падалінскі

Адлюстраванне інтэграцыйных працэсаў з Польскім каралеўствам у матэрыялах павятовых соймікаў Вялікага княства Літоўскага ў апошнія трэці XVI ст. 270

Marceli Kosman

Protestantyzm w procesie integracji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. 286

Arkadiusz Czołek

Spory w rodzinie. Polsko-litewskie dyskusje i polemiki wokół interpreta-
cji zapisów Unii Lubelskiej w czasach Zygmunta III. 299

Mariusz Sawicki

Koligacje rodzinne magnaterii litewskiej i koronnej jako przyczynki
do unifikacji państwa polsko-litewskiego w XVI i na początku XVII
wieku. Zarys problematyki. 328

Konrad Bobiatyński

Kandydatura Romanowów na tron Rzeczypospolitej podczas elekcji
1669 i 1674 roku. Realna koncepcja, czy też gra polityczna? 344

Anna Filipczak-Kocur

The financial contribution of the Grand Duchy of Lithuania to the war
campaigns in the years 1673–1676. 358

Андрэй Мацук

Адносіны магнатаў і шляхты ВКЛ да прысутнасці расійскіх войск
падчас Сямігадовай вайны (1756–1763 гг.). 367

Tomasz Ciesielski

Militarny aspekt unii personalnej Rzeczypospolitej z Saksonią na tle
unii realnej polsko-litewskiej. 383

Максим Анисимов

Предпосылки территориальных изменений: приграничные кон-
фликты между Россией и Речью Посполитой в 50-е гг. XVIII в. 408

Рамуне Шмигильските-Стукене

Идея Люблинской унии в деятельности Генеральной конфедерации
Великого княжества Литовского 1792–1793 гг. 421

Скарачэнні

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—

Люблінскія уніі ў дзеянні Генеральнай конфедэрэцыі Вялікага княства Літоўскага 1792–1793 гг.

—